

VALLÁSOS KIFEJEZÉSEK az orvosi nyelvben

Dr. Berta Gyula

Apponyi Magánklinika, Kaposvár

A közelmúltban találtam a világhálón *Bakó Csongor István* marosvásárhelyi kórházlelkész és sokoldalú, kiváló kutató egy olyan közleményét, aminek a terjedelmi korlátok miatt rövidítve és átdolgozva ugyan, de szerepelnie kell az Amega lapjain. A közlemény eredeti címe: *Máig fellelhető hivatalos és népi vallásossághoz kötődő (szak)kifejezések az orvosi szótárban* (*Studia Theologica Transsylvaniae* 2016; 19[1]: 143-170). A téma átvételéhez és a fent említett változtatáshoz a szerzőtől a hozzájárulást megkaptam. A közlemény tárgya kizárólag a római katolikus vallásra szorítkozik.

A gyógyítás kezdetei a transzcendentális világban gyökereztek, a betegeket az ősi civilizációkban a varázsló, majd a vallások (a politeista vallások) kialakulása után a pap „kezelte”. A Krisztus utáni időkben is az egyházzá szerveződő papság hivatása (kiváltsága) lett a betegekkel való törődés. A papság ugyanis evangéliumi küldetése alapján elkötelezett volt a rászoruló megsegítésében, s ennek fontos része az élet periferiájára szorultak, a szenvedők, a magatehetetlen állapotban levő testi-lelki betegek ellátása, illetve állapotuk lehetséges javítása. Ilyen indíttatásból alakultak a gyógyító, illetve ápoló szerzetesrendek, és lett általános a kolostori gyógyítás. Tudós szerzetesek és szerzetes kívüli papok gyógyító tevékenységük során jutottak olyan anatómiai, élettani, terápiás és biológiai felismerések birtokába, amelyekből egyre bőségesebb ismeretrendszer alakulhatott ki. Ennek a tevékenységnek az első korlátozása az 1163. évi tours-i zsinaton történt, ahol kimondták, hogy „az egyház irtózik a vértől”, és megtiltották az egyházi végzettségű sze-

mélyek seborvosi tevékenységét. A tiltást a tridenti zsinaton (1545–1564) megerősítették, erősen korlátozva a papok gyógyító ténykedését (például a testnyílásokba és sebekbe való benyúlást). Ez is az egyik oka volt annak, hogy a reneszánsz kortól az orvoslás egyre jobban világi foglalkozásúak működéséhez kötődik, de az előzményekből nyilvánvaló, hogy a gyógyítás elméletét és gyakorlatát, de főleg nomenklatúráját átszözték a vallásos kifejezések, illetve a gyógyítás nyelve sok évszázadon keresztül a latin volt. Az egyházi keretek között művelt gyógyítás mellett létezett a népi orvoslás is, aminek nyelvezete, fogalmi gyakran a népi vallásossághoz kötődtek. A magyar nyelv fejlődése folyamán ez a hatás erősen érezhető volt, sőt, a jelen korig tetten érhető. A szekularizáció folyamán a teológiai, vallási, hitbeli, egyházi gyökerekkel rendelkező vagy tartalmat hordozó szakkifejezések erősen megfogytakoztak.

A Brencsán-szótár legutóbbi kiadásának több mint 38000 címszava közül mindössze negyvennek van több-kevesebb köze az egyházi terminológiához, és egyúttal a orvosi

fogalmakhoz. A megmaradt szavak azonban továbbra is élnek az orvosi nyelvben. Ezek betegségek nevei, tünetek, gyógymódok, kártékony és gyógyító növények. Meglepően alakult az utóbbi évtizedekben a tárgyalat, vallásos elnevezésű gyógynövények „karrierje”, a belőlük iparilag készült kozmetikumok elterjedése, és a reklámokkal a köztudatba való sulykolása segít fennmaradásukban (pl. máriatövis, benedekfű).

Bakó Csongor István kutatása során 27 fogalmat mutatott be tanulmányában, amelyek teológiai–hitbeli és orvosi–népgyógyászati jelentéstartalma között bizonyos átfedés van. Talált még 13 kifejezést, amelyek külön jelentéssel bírnak a medicinában és a teológiában. Jelen feldolgozásomban ezeket összevontam, és némileg kiegészítettem.

ARTEMISIA ARTEMISIIFOLIA, AMBROSIA ELATIOR

Az allergológiában nagyon sokszor találkozunk az „ambrosia” fogalommal. Akár munkaképtelenséget is okozó mértékű allergiás tüneteket kiváltó tulajdonsága miatt szinte népegészségügyi jelentősége van. Bár *Linné* az *Ambrosia* nemzetség két fajtát is leírta, utóbb kiderült, hogy egyazon fajról van szó. A magyar szakirodalom az *Ambrosia artemisiifolia* nevet használja inkább, mert ez közelebb áll a magyar névhez: ürömlevelű parlagfű. (Az ürömlevelű jelző az *artemisiifolia* fordítása, merthogy *Artemisia* = üröm).

Magyarországon a létező (350-re tehető) gyomnövény flóra között a legelterjedtebbek közé tartozik. Irtását sokan ellenzik, azzal érvelve, hogy a parlagfű bizonyára hasznos, hiszen a nevében ott az „ambrózia”, mely a görög mitológiából az istenek eledelének ismert. A vélekedés etimológiailag duplán is cáfolható. Egyrészt a görög mítoszok nem pontosítják az ambrózia és a nektár mibenlétét, csak annyit említenek, hogy ezeket eszik és isszák az istenek. De még ennél is fontosabb az az érv, hogy ez a növény nem volt ismert az antik görög világban, lévén újvilági származású.

Sokkal valószínűbb a másik elmélet, miszerint a fajok latin nevének megalkotásakor a vallásos *Linné* szentek, szentéletű emberek nevéből is inspirálódott. Így az *Ambrosia* genus nagyobb valószínűséggel a latin *Ambrosius* (*Ambrose*) milánói püspök nevével hozható összefüggésbe. A hajdani püspök, Szent Ágoston kortársa, ma Milánó védőszentje (Szent Ambrus), a *Te Deum laudamus* kezdetű egyházi himnusz feltételezett szerzője.

ANGYALGYÖKÉR (ANGELICA ARCHANGELICA) VAGY ORVOSI ANGYÉLIKA (ARCHANGELICA OFFICINALIS)

Tudományos neve a latin *angelica* (*angelus* = angyal) névből való. A népnyelv a Szentlélek gyökere néven is említi. A népi orvoslásból került be a kolostori gyógyászatba, majd pedig az akadémikus orvostudományba. *Mátyus István* (1725–1802) *Ó és Új Diaetetica* című művében így emlékezik meg róla: „angyélika-gyökér, magyaroson Angyal-gyökér 'Engelwurz', így neveztetni érdemlett igen kedves és hathatós szagjáról, mérges nyavalyákat el-űző angyali erejéről”.

Az angyalgyökeret a középkori legenda szerint egy angyal hozta el egy pestisben szenvedő szerzetesnek, akit a növény gyökerének főzete

Orvosi angyalgyökér

meggyógyított, ezért a pestis elleni szernek is vélték. A 16. és 17. században az angyalfűből préselt levét más gyógynövényekkel összekeverve állították elő a „karmelitavizet”, amiről azt tartották, hogy enyhíti a fejfájást, segíti a relaxációt és növeli az élettartamot. Az angyalgyökér a bencés szerzetesek által készített benediktiner és a karthauziak által előállított chartreuse néven ismert gyomorkeserűk (amarumok) alapanyaga.

APÁCAZÖREJ

Ez a kardiológiai tünet a német *Nonnensausen* (vagy *Nonnenrausch*) téves fordítása. A *Nonne* főnév ugyanis a németben nemcsak apácát,

Apácatérd

hanem bűgő hangot adó játékot, bűgőcsigát is jelent. Mint orvosi szakkifejezés, a vérszegény betegnél a nyaki gyűjtőerek (*vena jugularis*) felett, a kisebb viszkozitású vér áramlásának felgyorsulása következtében keletkező, hallható zúgó zörej (*rumor venosus*). Nevét állítólag azért kapta, mert vérszegény apácáknál észlelték legelőbb. Más vélemény szerint, mivel a bűgőcsiga által hallatott hangra, illetve zörejre emlékeztet a jelenség, orvosi nyelven bűgőcsigazörejnek is nevezik.

APÁCATÉRD

Az apácatérd a térdkalács előtti tömlő (*bursa prepatellaris*) gyulladása, ami akkor keletkezik, ha a nyáktömlő ismételt vagy szokatlan mozgásoknak vagy nyomásnak van kitéve. Olyan foglalkozásokra jellemző, melyek összefüggnek a gyakori térdeléssel (pl. burkolók, ácsok). Az „apáca térd” elnevezés a térdelve sokat imádkozó apácák sztereotíp képe alapján alakult ki.

BENEDEKFŰ (CNICUS BENEDICTUS)

Mediterrán származású fűszer- és gyógynövény. A magyar neve a latin fajnév fordítása. Népi nevei: áldott benedekfű, áldottfű, áldott halaványka. A kolostori gyógyászat a melegítő hatású növények közé sorolta a benedekfűvet; így az akkori szemlélet szerint főként az emésztést serkentette. Elterjedésében, megismerésében nagy szerepük volt a bencés szerzeteseknek, akik Itáliából honosították és termesztették a kolostorok kertjeiben. A 9–15. század művészetében Mária képeken gyakori a megjelenítése, Krisztus mellett ábrázolva azt jelenti, hogy ő a világ gyógyulása (üdvössége). A benedekfű Szent Benedek egyik attribútuma.

BOSZORKÁNYTEJ

A boszorkánytej (*lac neonatorum*) a születés után egyes érett újszülötteknél jelentkezik. Az anyai hormonok hatására a csecsemő emlőmirigyében keletkező, annak megduzzadását

okozó, majd az emlőbimbón keresztül ürülő előtejhez hasonló összetételű váladék népies megnevezése. A jelenség nem kóros, mindkét nemnél előfordulhat. Az ilyen újszülöttet a magyar hiedelem szerint a boszorkányok megszórták, tehát az ún. boszorkánytej rontó tevékenység eredménye. A magyar nyelvben ismert a *sárgánylé* és a *rossztej* kifejezés is.

BURZA (BURSA)

Nyálkatömlő. Kicsi zsákszerű képlet, benne folyadékkal, amely a testben olyan helyeken van, ahol egymáson mozgó felületek között nélküle súrlódás lépne fel. Megkönnyíti a sikló mozgást a csontok feletti izmok vagy inak számára. Csaknem 70 anatómiai képlet neve tartalmazza. A görög *byrsa* szóból származó középkori latin szó eredeti jelentése irha, bőr, átvitt értelemben pénzes zacskó, tarsoly. (Később innen származott a bőrre szó is.)

A katolikus egyházban a burzának több jelentése van: egyrészt három oldalról zárt, gyolcs vagy vászonkendőből varrt tok (sokszor selyemmel bélelve), ami a szentmisekor az ostyát védi, általában a kehely felszerelésének darabja. De burzának nevezik azt a szelencét is, amiben a szent ostyát pl. beteg otthoni áldoztatásakor szállítják.

KÁLVÁRIA (CALVARIA)

Calvaria az anatómiában a koponyatető neve, a szemgödörtől a nyakszirtig tartó domború koponyacsontot nevezik így. Két lemezét szivacsos állomány választja el, a belső lemez kisebb sugaránál fogva hamarabb törhet, mint a külső, emiatt a koponya ütéses sérüléseinél nagyobb a koponyaűri vérzés lehetősége.

A bibliai Kálvária Krisztus kereszthalálának helyszíne Jeruzsálemben (a calvaria a golgota szó latin fordítása). „Fölértek arra a helyre, amelynek Golgota, vagyis Koponyák helye volt a neve. Itt epével kevert bort adtak Jézusnak inni, de mikor megízlelte, nem akarta meginni” (Mt 27,33-34). A középkortól nagyon sok

Cnicus benedictus virága

keresztény zarándok látogatta a jeruzsálemi keresztutat és a Szent Sír templomát, amibe azt a sziklát is belefoglalták, amelyen a hagyomány szerint Krisztus keresztje állt. Mivel nem kereshette fel minden hívő a Szentföldet, ezért a római Szentszék megengedte, hogy másutt is állítsanak fel keresztet és képeket, amelyek a keresztút jeleneteit ábrázolják. Világszerte

Ostyatartó burza és szelence

találhatók ilyenek, elmaradhatatlan attribútumuk a három kereszt és a „stációk”, Krisztus szenvedéstörténetének 14 stációjával. A Kárpát-medencében körülbelül 600 kálvária lehet. Magyarországon 390-re becsülik a számukat. A történelmi Magyarországon a leghíresebbek közé tartozik a selmecebányai, valamint a csíksomlyói. Az itt található kálváriajáró helyet Jézus-hágójának nevezik. A zeneirodalomnak a szenvedéstörténet az egyik leggyakoribb ihletője, leghíresebb képviselőjük J. S. Bach két passiója és Händel Brockes passiója.

CINGULUM

A cingulum neuroanatómiai fogalom (a régi magyar anatómiai nomenklatúrában övtekervény): az agy olyan régiója, amelynek a központi idegrendszerben kitüntetett szerepe van. Hívják az agy „rendező pályaudvarának” is, mert a befutó és kiinduló idegkötegek számos alapvető emocionális és motoros funkciót hangolnak össze.

A cingulum eredetileg katonai rendeltetésű ruhadarab volt, a katonai tisztviselők felső ruháját tartotta össze. Kezdetben egyszerű bőrvöv volt, ami a bizánci császárok korában egyre díszesebb lett. Justinianus ideje óta a tisztek olyan öveket viseltek, amelyek a rangjukat jelezték.

A katolikus egyházban a cingulum a papi ruházat része. 10-12 cm széles, rojtokban végződő öv, illetve széles és vastag anyagú szalag, mellyel a reverendát átkötik. Az egyházi méltóságok szerint többféle színű: fehér (pápa), vörös (püspök, prelátus, prépost, apát, kanonok), violaszínű (pápai, udvari káplán, esperes) és fekete (áldozópapok). A szerzetesek cingulumja nagyrészt olyan mint a világi papoké, némelyeknél

A ferencesek cingulumja

Stáció a csíksomlyói Isten-hágóján

azonban erős zsinag (ferencrendiek, kapucinusok stb.), amelyet kordának is neveznek vagy szíj (irgalmasrendiek).

DOXASMA RELIGIOSA

A vallási téveszme a nagyzasos téveszmék (*doxasma expansivus/egodiastole*) közé tartozik. A nagyzásos téveszmékkel küszködők hatalmasnak gondolják és rendkívül fontosnak érzik magukat. Hívó, vallásos egyének körében az egodiasztolés téveszmék vallásos (religiózus) színezetet ölthetnek. Ez valamilyen felső hatalommal, istenséggel való kapcsolat meggyőződésében nyilvánul meg. A beteg úgy véli: szellemi lényekkel (esetleg akár Istennel vagy Szűz Máriával) van közvetlen kapcsolatban, velük kommunikál, tőlük jeleket kap, vele közvetlenül közölnek valamit. Mi több, a beteg akár magát is tarthatja megváltónak, istenségnek. A religiózus doxazma tehát vallási tartalmak köré szerveződő túlzó, irreális gondolkodás. Az életvitelében, társadalomba való beilleszkedésében gátolja az egyént. ■